УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Болотнікова А.П.
викладач,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ПРЕДИКАТИВНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ – ЯК ІНДИКАТОР ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ

Кожна вербальна дія прагне викликати позитивну реакцію. Але в повсякденному спілкуванні часто трапляються ситуації, коли мовці змушені заперечувати, не погоджуватися, відмовляти, тому важливим для співрозмовників є уміння ввічливо висловити свою незгоду, оскільки вона загрожує позитивному негативному лику комунікантів. Лінгвопрагматичний аспект заперечення вивчали [1; 4; 5; 6; 7]. Але на тепер залишається малодослідженою проблема заперечення як індикатора вираження категорії ввічливості (далі: КВ).

Заперечення у процесі спілкування є реакцією на ініціативну репліку діалогічної єдності. Ця реакція є мовленнєвим актом незгоди. Щоб він відбувся мовцям необхідно: а) адресантові висловити питання, прохання, пропозицію, запрошення тощо, б) адресатові оцінити сказане, в) обом урахувати можливість відмови, г) пам'ятати про дотримання стратегій увічливості, ґ) висловити незгоду. Незгода вважається [8; 9] небажаною в комунікації, оскільки викликає дисгармонію, дисбаланс стратегій увічливості й порушує *максиму згоди* Принципу ввічливості «*мінімалізуйте незгоду між собою та іншими, максимілізуйте згоду між собою та іншими*» [9]. Основна інтенція мовця у висловленні незгоди «*хочу ввічливо повідомити тобі, що я не згоден з тобою, оскільки думаю, що сказане не відповідає дійсності*». Пресупозиційний план незгоди досить чітко описала А. Вежбицька:

«Я знаю, що суб'єкт X думає, що Y (оскільки він про це сказав).

Я думаю, що X хотів би, щоб інші сказали, що вони думають те саме.

Я так не думаю.

Я думаю, що Y не відповідає дійсності.

Я думаю, що ви зрозумієте, що я думаю з цього приводу.

Я говорю це, оскільки я хочу сказати, що я думаю, і тому я хочу сказати, що я не думаю так, як X» [10, p. 128].

О. В. Крайник залежно від ілокутивної мети виокремила три головні реактивні заперечні мовленнєві акти: *спростування, відмова* і *заборона* та два периферійні заперечні мовленнєві акти – *інформування* й *контактування* [6, с. 41]. Покликаючись на класифікацію О. В. Крайник, з погляду КВ, передовсім, інтерес становлять мовленнєві акти відмови та спростування.

Відмова – це реакція на ініціативні мовленнєві акти прохання, умовляння, упрошування, пропозиції, поради, запрошення, доручення. У них закладена можливість відмови (*право відмовитися*), допустима альтернатива у виборі реакції. Причини відмови можуть бути різними: відсутність бажання виконати дію, неможливість виконання запропонованої дії через зайнятість та інші причини, неправильно підібрані засоби для вираження спонукання, порушення категорії статусності при звертанні з проханням, порадою, дорученням тощо: *Ви маєте допомогти… – Знаю, знаю, – перебив його чоловік, –* ***на жаль, я не той, хто може вам чимось порадити*** (Зубарєва О., Наші дракони вбивають нас). Мовець некатегорично повідомляє адресата, що не в змозі виконати бажану для нього дію й що йому шкода.

У ситуації відмови прийняти пропозицію, запрошення адресат утрачає можливість отримати певну користь і для себе, тобто загрожує своєму позитивному лику більше, ніж позитивному лику партнера. Н. Ф. Баландіна зазначає, що пресупозиційні умови такої відмови дещо відрізняються від відмови виконати прохання, доручення: «*знаючи, що я маю право відмовитися виконати / не виконати пропоновану дію, я роблю це, хоч і, можливо, це буде не на мою користь*» [1, с. 292]: *Дякую за запрошення,* ***але, на жаль, я поїхати не можу*** (Корнійчук О., Пам’ять серця). Тобто мовець повідомляє адресата «*не тільки ти можеш відчувати щось погане від мого заперечення, а й мені прикро*», що є демонстрацією солідарності, партнерства.

Спростування – це реакція на ініціативні мовленнєві акти запевнення, констатації, припущення [6]: *Шановний графе, я у захваті від нашого знайомства і ваших чеснот… проте тут* ***не можу погодитися*** *з вами ну ніяк!* (Литовченко Т., Помститися імператору). Увічливе спростування, яке не містить переконань, погроз, прохань, пом’якшує категоричність заперечення, мінімалізує тиск на адресата, демонструє дотримання дистанції, а також є демонстрацією мовця ставлення до того, про що він повідомляє [2, с. 36]. Прототипове значення спростування «*сумніваюся у твоїй правоті, я ввічливо кажу про це*»: ***А мені здається, що для науки й для людей було б лучче й догідніше, якби наука не була така дорога. Мені здається, що для науки не потрібно розкішної меблі, розкішних зал, а потрібно чогось***

зовсім іншого (Нечуй-Левицький І., Хмари). Під час спростування мовці часто вдаються до маніпулятивних технік, так званої мови «масок». А. Вежбицька подає такий сценарій увічливого спростування:

«Коли хтось каже мені: «Я думаю ось що»,
Я можу сказати цій людині щось на зразок:
«Я не думаю те саме»,
коли я хочу сказати комусь:
«Я не думаю те саме (що ви)»,
добре водночас сказати щось на зразок:
«Я думаю те саме лише про частину цього,
Я не думаю те саме про все це»,

у якому ставиться акцент на цінності компромісу, гармонії в суперечці, на рівновазі між свободою вираження незгоди і пошуками згоди [3, с. 124].

Відмова й спростування – це мовленнєві акти, які загрожують, у першу чергу, позитивному лику адресата, оскільки вказують на реконсолідацію з партнером по комунікації. Щоб уникнути непорозуміння й виникнення конфлікту, мовці вдаються до пом'якшувачів категоричності. До них зараховуємо:

а) модальні слова зі значенням гіпотетичності *може бути, мабуть, здається, видимо*: *То, **мабуть**, я нічим не зможу Вам допомогти, і, **мабуть**, мені варто вийти з проекту* (Інтернет-ресурс);

б) вокативи позитивної характеризації, що виконують, у першу чергу, функцію регулювання стосунків, а не адресації: *Не можу, **братчику**, їй-богу, не можу* (Франко І., Украдене щастя);

в) мовленнєві акти вибачення з інтенсифікаторами (*вибачте,але…, перепрошую, але…, мені прикро (шкода, жаль), але…*): ***Мені жаль** розчаровувати тебе, Якубе, **але** я не поїду* (Малик В., Фірман султана);

г) мовленнєві акти подяки з адвербіальними інтенсифікаторами (*щиро (багатократно, щиросердно, сердечно, красно, дуже) дякую*): ***Я ще раз вам дуже дякую,** але не можу… подати себе за румунку* (Вільде І., Не можу…);

г) прийом фіктивної згоди: (*Ви маєте рацію (Ви праві, погоджуюся, добре, дійсно), але…)*: *Пан Любомирський, звичайно, **має рацію, але** ми тут для того, щоб кожен висловив свою думку…* (Сорока Ю., Хотин).

д) пояснення, виправдання, мотивування незгоди мовцем: ***Я не зможу. Зараз не можу** – додав Богдан. – **Згодом приєднаюся, а зараз мені треба морально підготуватися. Я не хочу підводити членів комісії*** (Талан С., Розколоте небо). Мовець називає альтернативну дію до тієї, від якої він відмовляється, що пом'якшує категоричність відмови і допомагає підтримувати контакт із співрозмовником.

Отже, українській мові притаманна значна кількість заперечних висловлень, які спонукають до реакції менш наполегливо і дають адресатові можливість для «відступу», тобто увічливо висловити незгоду.

Список використаних джерел:

1. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті: Монографія / Н. Ф. Баландіна. – Київ: АСМІ, 2002. – 332 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістинчої генології / Ф. С. Бацевич. – К.: Видав. центр Академія, 2006. – 247 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М., 1996. – 411 с.
4. Діброва В. А. Мовні та мовленнєві засоби вираження заперечення в англійському й українському офіційно – діловому дискурсі: дис. … канд. філол. наук: 10.02.15 / Діброва Валентина Анаталіївна. – К., 2011. – 190 с.
5. Зербіно А. Лінгвопрагматика висловлень згоди / незгоди та засоби їх вираження в сучасному англомовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. Зербіно. – Львів, 2013. – 19 с.
6. Крайник О. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри заперечення в сучасній німецькій мові: дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / О. В. Крайник. – Львів, 2016.
7. Паславська А. Й. Заперечення та сфери його дії: семантика, синтактика, прагматика, просодика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / А. Й. Паславська. – К., 2006. – 48 с.
8. Brown P., Levinson S. Politness: Some Uniwersals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge, 1987. – 264 s.
9. Leech G. N. Principles of Pragmatics / G. N. Leech. – London, New York: Longman, 1983. – 250 s.
10. Wierzbicka A. English Speech Act Verbs: A semantic dictionary / A. Wierzbicka. – Sidney etc: Academic Press, 1987. – 397 p.

Кандюк-Лебідь С.В.
старший викладач,
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини
ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

МОВНОСТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Мемуари як своєрідний метажанр репрезентують постійний закон оновлення мистецтва – вихід у позажанровість, спричинений прагненням митця подолати умовно-літературний простір шляхом опанування загальнокультурного. На думку О. Галича, «справжня документалістика